

סיכום שיעור 11 - סטייה, תיוג ופיקוח חברתי

סטייה מהי ?

- בעצם הצגת השאלה "מי הוא סוטה" טמונה התייחסות **ערכית ושיפוטית**. אם אנו מגדירים משהו כ"סוטה" משמע שאנו מטילים בו דופי מוסרי, על פי כללי הערכתנו השיפוטית.
- סטייה חברתית בדומה לפשע, נחשבת לחולי חברתי או לבעיה חברתית.
- סטייה חברתית משמעה התרחקותם של בני האדם מן הכללים.

יחסיותה של הסטייה

- סטייה חברתית קיימת בזיקה לנורמות תרבותיות ומקורה בתהליך של הגדרה חברתית.
- הסטייה החברתית היא יחסית, משתנה לפי המקום והזמן מכיוון שהנורמות המגדירות אותה הן יחסיות.

דוגמאות - נורמות שהיו מקובלות בעבר והיום יחשבו לסטייה:

- הזדקקות לזונה נחשבה להתנהגות מוסרית ומקובלת של גברים בכנען העתיקה
- גילוי עריות (יחסי מין בתוך המשפחה) במצרים העתיקה

- התאבדות מדגימה יפה את יחסיותה של הסטייה, מכיוון שרק לעיתים רחוקות בלבד מתייחסת אליה החברה באדישות. היחס נקבע על פי הגורמים להתאבדות ולהשלכות שלה: אם אדם לוקה במחלה חשוכת מרפא נוטים לקבל את ההתאבדות שלו יותר בקלות לעומת אדם שמתאבד ומותיר אחריו שאירים התלויים בו.
- **דוגמאות להתאבדויות נורמטיביות** – חרקירי¹ בחברה היפנית, טייסי הקמיקזה², מחבלים מתאבדים³ ומוות על קידוש השם.

תהליך התיוג

- סטייה חברתית קשורה עם תגובתה של קבוצה על מעשה מסוים ועל מי שביצע אותו.
- התנהגותו של הפרט תורמת ללא ספק לתדמיתו של הסוטה, אולם בכוחה של קבוצה כמו גם בכוחם של מוסדות הפיקוח החברתי לתייג או שלא לתייג אותו כסוטה.
- מסקנה – התנהגות מחוץ להקשר חברתי, לא די בה כדי להוות סטייה חברתית.
- בכוחם של מוסדות הפיקוח החברתי להדביק תווית של סטייה חברתית לאנשים שאינם כלל סוטים בהתנהגותם. למשל בתי חולים לחולי נפש יתייגו כל אדם שמקבל טיפול למחלת נפש כסוטה, בלי

¹ חרקירי (נקרא גם ספוקו) מנהג של סמוראים ביפן הפיאודלית – על הסמוראים היה מוטל להמנע מן הבושה הכרוכה בשבי על ידי התאבדות. החרקירי גם נחשב לאלטרנטיבה מכובדת להוצאה להורג שכן הוא שומר על כבודו של הסמוראי שנשפט ונמצא אשם. גם לאחר התקופה הפיאודלית ישנם מספר מקרים של יפנים שהתאבדו בסגנון זה (על ידי חיתוך הבטן, כפי שהמנהג מחייב) בשל בושה או כשלון.

² טייסי יפנים במלחמת העולם השנייה שהטיסו מטוסי קרב מלאים בחומר נפץ וריסקו אותם לתוך משהתות ובמיוחד נושאות מטוסים של הצי האמריקאי. טייסי הקמיקזה היו עולים לטיסתם האחרונה בטקס מיוחד המזכיר את טקסי הספוקו של יפן הפיאודלית.

³ אללה הוא אכבר!... לולולו... **בום!**

- קשר להתנהגות הנורמטיבית או לא נורמטיבית שלו. עוד דוגמא – רדיפת לוחמי החופש בברה"מ לשעבר, עצם הרדיפה הפכה באופן אוטומטי את האנשים שנחשבו לכאלה (גם אם היתה זו האשמת שווא) לבוגדים קפיטליסטיים (=סוטים)
- כאשר אדם מגדיר מצב כממשי, הוא הופך לממשי בתוצאותיו. מכאן, שמנגנוני ההוקעה החברתיים הם בין הכלים העיקריים ליצירתה של סטייה חברתית.
- למהותן של תוויות התיג משמעות רבה: מושג הסטייה משתנה על פי יחסה של הקבוצה כלפי הסוטה. אנשים שמתנהגים בדרך לא מקובלת יכולים לגרום לחברה לשנות את התפיסה שלה לגבי סטייה

ענישה

- במקורו היה העונש לפעולת כפרה שיועדה לטהר ולמרק את הטומעה שיוחסה למי שחטא. הטומאה נחשבה למדבקת והחוטא שאות קין דבק בו, הוחרם ונודה.
 - בתקופות היסטוריות מסוימות הכפירה נתפסה כסטייה ממנהגים, אמונות והתנהגויות נורמטיביות ולכן הוטל עונש בגינה.
 - בחברה המודרנית אות הקלון שונה במהותו ובתוצאותיו אך טבעו לא השתנה. בימינו, אדם נחשב לשונה אם הפר נורמה חברתית ועלול להיטבע בו תג של סוטה.
 - אות הקלון החברתי הוא המכשיר היעיל ביותר למדידת עוצמתה הפנימית של נורמה חברתית. ככל שהגינוי חמור יותר, כן רב כוחה של הנורמה.
 - האסכולה הקלאסית של פילוסופיית הענישה ראתה במעשה העבירה את גילוי "הרוע" של הסוטה, מבלי בהתחשבה בנסיבות מקילות או מחמירות, בבחינת תגמול "עין תחת עין". מאוחר יותר השתנה יחס החברה לסוטה, והיא נהגה בו כבחולה או במטורף.
 - חוקרים נוטים להתייחס להתנהגות פלילית, **כאילו היא בלתי נורמלית כשלעצמה**. הטעות העקבית, החמורה מבחינה מעשית וחסרת ההצדקה היא תרגום שיפוט ערכי-חברתי לשיפוט ערכי-ביולוגי. זוהי מגבלה של האנשים העוסקים במחקר הפלילי שלא מסוגלים לנתק את העובדה שהם בעצמם מושפעים מהנורמה ולכן מתקשים לפענח את הבסיס הרציונלי או חברתי שמביא את הפושעים לבצע את הפשע ולכן מייחסים את המעשה בטעות להפרעה ביולוגית או פיזיולוגית של הפושע
 - טעות זו היא שהצמיחה במידה רבה את האמונה שקיים יחס מסוים בין התנהגות פלילית לבין המבנה הביולוגי של האורגניזם.
 - מקורבת לזה היא ההשקפה כי הסוטה הוא מעוות או חולה מבחינה נפשית.
 - החברה המודרנית מורכבת יותר ביחסה לנורמות, היא מחליפה או משנה נורמות לעיתים קרובות יותר. החברה מקדשת את חופש הפרט ולכן אינה מתייגת אוטומטית כל התנהגות לכזו שהיא נורמטיבית או לא-נורמטיבית.
 - הפשיעה והסטייה הן "נורמליות", דהיינו, אין הן כרוכות בהכרח באישיות פתולוגית.
 - כיום הגישה הרווחת בקרב חוקרי הפשיעה מנוסחת כך :
- 'הגדרתה של התנהגות מסוימת כפלילית אינה הופכת התנהגות זו לבתי נורמלית, לא מבחינה ביולוגית ולא מבחינה חברתית. היא פשוט הופכת אותה לבלתי רצויה מבחינה חברתית, והיותה בלתי רצויה מודגש על ידי העונשים שנקבעו לה ואשר נועדו להרתיע מפני ביצועה.'*

סטייה כתופעה חברתית

התאוריות הסוציולוגיות בנות זמננו קושרות את מרבית ההתנהגות הפלילית, או הסוטה מבחינה חברתית לתהליכי למידה – סוציאליזציה.

על פי גישה זו, אם אין לוקחים בחשבון גורמים ביולוגיים ופסיכופולוגיים, הופכות הפשיעה והסטייה לתופעות חברתיות הנקנות ומועברות על ידי השפעות גומלין, תהליכים של הזדהות, התחברות, התניה ותהליכי למידה אחרים. במילים אחרות, התנהגות סוטה היא התנהגות נלמדת, היא קשורה לרקע החברתי והחנוכי של מבצע הסטייה

מדוע הקונפורמיות חשובה?

- מכיוון שהחוקים הם ערובה לכך שאדם לא ינהג כזאב בזולתו, משום שהם מקיימים את הסדר וההרמוניה, והציות להם טוב כשלעצמו, ולפי דורקהיים הקונפורמיות זהה עם אחדות הקבוצה ומוסריותה.
- ממחקרים רבים ומגוונים עולה כי האדם נוטה לקונפורמיות כלפי המערכת הנורמטיבית של הקבוצה אליה הוא משתייך או מתייחס.
- נטייה זו של הפרט לנורמות של הקבוצה, ניתנת לייחוס לכמיהתו של האדם להשלמה ולאיחוד. אדם רוצה להשתייך לחברה בה הוא חי ולעיתים קרובות יותר על מימוש דחפים פנימיים לצורך השתייכות והטמעות בכלל. חוזרים בשאלה הם דוגמא לאנשים שעשו את הבחירה ההפוכה וויתרו על נורמה חברתית (משלמים מחיר של ריחוק ונידוי מהחברה הדתית, הורים עלולים להתייחס לילדים שחזרו בשאלה כאילו הם מתים מבחינתם) מתוך מטרה לרצות דחפים פנימיים אחרים, סקרנות או אולי משיכה למין השני, למשל.
- הנטייה האנושית לקונפורמיות עשויה להוביל לא רק לדיכויין של צורות סטייה מסוימות, אלא גם למיסודן של קבוצות סוטות ולדפוסי התנהגות סוטים.
- הזונה, בעל בית ההימורים הבלתי חוקי וספק הסמים, נחשבים בחברה כסוטים, וברוב המקרים הם גם רואים את עצמם בתור שכאלה.
- לעומת זאת, אורח התנהגותם של ההיפים (עישון מריחואנה, שיער ארוך) חדל להיתפס כסטייה מכיוון שאומץ על ידי קבוצות חברתיות ששיוו לו מימד של שינוי חברתי (אורח החיים הזה גם קושר עם תנועה אנטי מלחמתית)
- אותם המאמצים אורח חיים חריג הופכים לסוטים מקצועיים וממוסדים. הן הם, והן החברה בכללותה, רואים בהם חלק מן המבנה החברתי.
- **הסוטה הממוסד** מטיף לחתירה מסוגנת בחסותו של המבנה החברתי, תחת אושיות אותו מבנה חברתי, שאין לו למעשה כוונה רצינית להרסו. דוגמא – הפנתרים השחורים⁴, סוג של התנהגות חברתית שהוגדר כסטייה, אבל סטייה כזו שהחברה חיה איתה בשלום יחסי – בעיקר בגלל ההיבט האידיאולוגי.
- אחת הדרכים הבטוחות ביותר להיות מקובל על החברה היא להתריס נגדה, בצורה שאינה פוגעת בה יתר על המידה.

⁴תנועת מחאה שהקימו יוצאי עדות המזרח בראשית שנות ה-70. אופי התנועה התאפיין בהתנגשויות עם נציגי החוק והפגנות לא חוקיות (הרבה בגלל סירוב של רשויות החוק והממשלה לתת מקום למחאה מסוג זה). בסופו של דבר העלתה תנועה זו לסדר היום את הקיפוח של יוצאי עדות המזרח והפכה לכוח פוליטי לגיטימי.

הגישה הסטרוקטורלית פונקציונלית לניתוח הסטייה

- אמיל דורקהיים גרס שסטייה חברתית אינה דבר בלתי נורמלי, אלא תופעה חברתית רצויה הממלאת ארבע פונקציות:

1. מאשרת נורמות וערכים חברתיים.

2. הסטייה מגדירה את גבולות המוסר בחברה.

3. תגובת החברה לסטייה מאשרת את אמות המידה המוסריות של החברה.

4. באמצעות הסטייה מתרחשים שינויים חברתיים.

- **הבלתי מסתגלים**, על פי הגדרתו, גורמים נזק לאינטרסים של הקבוצה והסולידריות הפגומה שלהם פוגעת תמיד בקבוצה עצמה.

- בכוחה של הקבוצה לכפות התאמה ולנקוט באמצעי ענישה כלפי הבלתי מסתגלים.

- על פי גישה זו, אחדותה של הקבוצה, הסולידריות והקונפורמיות שלה הן "תפקודיות" (פונקציונאליות), כלומר, מועילות לקבוצה, הן חברתיות וטובות, בניגוד לתכונות אנטי חברתיות.

מאוד חשוב שבחברה שיש בה סטייה שתהיה סולידריות

- תמורת תחושת השייכות והחשיבות, ציפו מן הפרט שיגמול לקבוצה בקונפורמיות ובסולידריות.

- דורקהיים העלה את הסולידריות החברתית-קבוצתית לרמה של דוגמה מטאפיסית (קיום על) ובנה מעין דת חברתית הבוטהת בגבולות נורמטיביים. אם ייפרצו הגבולות תיווצר "אנומיה" – התפוררות נורמטיבית של החברה.

היום אנחנו יודעים שחברה יכולה להתקיים במצב של אנומיה, כאשר יש נורמות סותרות והן חיות בשלום זו עם זו ואינן גורמות להתפוררות החברה

- תנאים של רווחה או מחסור הפוגעים במבנה החברתי הנורמטיבי, פוגעים בבטוחונו ובקיומו של היחיד.
- אבחנה כזו, אודות חשיבותן של הלכידות והסולידריות החברתית, כיצד תוכל להסביר חברה המאורגנת על יסודות אנטי חברתיים, כמו תת-תרבות של פשע מאורגן, או חברה שתפעל למען טיהור אתני בשמה של אידאולוגיה פשיסטית? (הקושי של התפיסה הזו הוא בהעדר היכולת להסביר איך החברה פונה כולה כנגד חלק מהותי מתוך החברה – כדוגמאות הנזכרות כאן)
- הקהילה לא תמיד יוצאת למאבק נגד הפשיעה, הפחד מפניה דוחף אנשים לפרישה ולנסיגה מפני ההתמודדות עמה.
- אולם, יש להכיר בכך כי קיימת שאיפה אנושית לביטחון וליציבות באמצעות מוסדות חברתיים. למשל - להימצא מחוץ לכנסייה הקתולית משמעו לא רק לאבד את הנשמה אלא גם להחשב למפר חוק.
- מאידך, המציאות החברתית בתקופתנו מלמדת על כך שקיימות קבוצות שוליים רבות, הגורסות שהחברה מנעה מהם הזדמנות ועל כן הן קוראות תיגר על כלליה ובהכרח נחשבות לסוטות.
- מצבים אנומיים שכיחים בחברה המודרנית והם יוצרים מצבים חברתיים המעוררים שאלות ביחס לנורמות המחייבות. ושוב, החברה ממשיכה להתקיים למרות הסתירות והאנומיה

המודל של מרטון לסטייה חברתית

- בהתייחסו לנושא האנומיה, לדידו אין מצב של חוסר נורמות או בהירות ביחס לאופן שנחוץ ולפעול על פיהן, אלא ניגוד או אי התאמה בין נורמות קיימות.
- הוא מציג דוגמא של סתירה בין המבנה התרבותי למבנה החברתי בחברה האמריקאית, כלומר בין הערכים המקובלים לבין מבנה היחסים עצמם:
- אחד הערכים המרכזיים בחברה הוא להצליח בה ע"י צבירת רכוש ואפשרות להיות חיי רווחה.
- אולם במציאות, המבנה החברתי אינו מבטיח תנאי הצלחה וסיכויים חומריים שווים לעשירים ולמעוטי יכולת. למרות זאת בני המעמדות הנמוכים, אינם מתקוממים, אלא משלימים עם חוסר הסיכוי שלהם בדרכים שונות.
- אלו שאינם משלימים נחשבים לסוטים. יש שאינם משלימים עם המטרה עצמה ויש שמסרבים להשלים עם האמצעים, להלן המודל של מרטון לאופי השונה של "סטיות":

סוגי הסטייה	מטרות תרבותיות: הצלחה חומרית	אמצעים ממוסדים ולגיטימיים להשגת המטרות (רכוש, מקצוע, השכלה)	הסבר
חדשנות	+	-	<u>חדשנים</u> : עבריינים המשלימים עם מטרות החברה, אך כיוון שלא מסוגלים להשיגן נוקטים באמצעים בלתי לגיטימיים. קונפורמיים לערך של הצלחה, אך נכונים לסטות מהנורמות לשם השגתה. למשל פשע מאורגן
ריטואליזם	-	+	<u>ריטואליסטים</u> : נאמנים לנורמות המכתיבות את האמצעים, עד כדי זניחת המטרה. דוגמא – פקיד אפור שחי לכאורה על פי הנורמות אבל אינו מסוגל להביא את עצמו להשגת המטרה
נסגנות	-	-	הם סוטים הן מן המטרה והן מן האמצעים ועל ידי כל הם מוציאים עצמם מן הכלל. דוגמא – מכורים לסמים ואלכוהול, לא מצליחים להשיג את מטרות החברה ונוקטים באמצעים לא לגיטימיים
מרידה	+ / -	+ / -	הם שואפים לשנות את פני החברה. הם שוללים את המצב הקיים ופועלים לשינוי חברתי ולהקמתה של חברה חדשה, בעלת מטרות ונורמות חדשות. דוגמא – התנועה הקומוניסטית בראשית המדינה

שלושה סוגי סוטים הראשונים, **אינם מערערים על הלגיטימיות של המבנה החברתי ואינם מנסים לשנות אותו או את המציאות החברתית**. פעילותם אינה אלא הסתגלות למצב הקיים לפי דרכם הם.

הסטייה החברתית והסוטה

- לעומת מרטון, יש הגורסים כי סטייה אינה מעשה של יחידים אלא של קבוצות והיא תוצאה ממגע בין אנשים, אשר המשותף להם הוא מעמד החברתי אשר אינו מאפשר להם להשיג מטרות מוסכמות באמצעים לגיטימיים.
- על פי גישה זו הסטייה היא פעולה קולקטיבית של אנשים שחברו יחד והם סוטים ויוצרים במשותף נורמות חדשות.
- תהליכים אלו אפשר ליחס לסוטים שהוגדרו על ידי מרטון כ"חדשנים" וכ"מורדים", המבקשים להקים חברה חדשה.
- יש לזכור כי עבריינים המקימים תת תרבות, אמנם היא סוטה מהמבנה החברתי הקיים, אך היא איננה מנותקת ממנו.
- קרימינולוגים מציינים שגישתו של העבריין לתרבות הכללית היא **אמביוולנטית אך לא שלילית**. סטייתו יוצרת אמנם תת תרבות הסוטה במידה מסוימת מהתרבות הכללית, אך היא אינה שואפת לשנותה.
- לפיכך, יש להבחין בין סוטים השואפים לשינוי חברתי לבין אלו שאינם כופרים בלגיטימיות של המבנה הקיים.
- לצורך הדיון, **סוטה** יכולה מי שאינו כופר בלגיטימיות של המבנה הקיים. לעומתו, **הבלתי קונפורמי** מאמין שהנורמות הקיימות אינן צודקות ואין להן זכות קיום.
- הוא פועל בגלוי לשינוי המבנה החברתי ושואף להביא לעימות בינו לבין האחרים, הקונפורמיים עם המבנה הקיים.
- הנורמות של סוטים מסוג העבריינים מהוות תת תרבות במסגרת התרבות הקיימת, ואילו מערכת הערכים והנורמות של הבלתי קונפורמיים מהווה "תרבות נגד" (למשל הקומוניזם).

גישת הקונפליקט

- לחסידי תורת הקונפליקט שיפוט ערכי שונה – לדידם, מסורת ושימור מערכות מובילים לקיפאון ולניווט ומשמים את מטרותיה של הרודנות או הקפיטאליזם.
- הם מצדדים בדיאלקטיקה – הסינתזה הצומחת מהתנגשות של כוחות היא תמציתה של הקידמה. הם רואים בהתאמה וביציבות גורמים שליליים. מכאן, שהם רואים את הסטייה **באופן שונה מדורקהיים ותלמידיו**.
- על פי תאוריית הקונפליקט הסטייה החברתית היא תוצאה של עוצמה:
 1. הנורמות והחוקים בכל חברה תומכים בדרך כלל באינטרסים של העשירים, בעלי העוצמה. מי שמטיף לשינויים חברתיים נקרא קיצוני פוליטי.
 2. בעלי העוצמה בחברה יכולים להתנער מהערכות שליליות, אם מעשיהם ראויים לבקורת או לגינוי. למשל – מי שיש לו מספיק כסף יכול להשתמש בנורמות של החברה כדי להגן עליו, גם עם מעשיו נראים במבט ראשון כסטייה.
 3. מי שחושב שנורמות וחוקים באים להגן על המבנה החברתי אינו יודע להעריך את המשמעויות הפוליטיות העומדות מאחוריהם.

הגישה האקזיסטנציאלית⁵

- החיים החברתיים מתאפיינים על ידי קונפליקט אין סופי ומייסר. היישות היחידה הקיימת באמת הינו הפרט.

⁵אקזיסטנציאליות – קיומית: הגישה האקזיסטנציאלית – תת זרם בפנומנולוגיה – מזוהה עם זאן פול סארטר וסימון דה בובואר – גורס שהבסיס לתופעות החברתיות הוא הסיפוק של הצרכים האישיים, הסובייקטיביים, של האינדיבידואל

- הסולידריות החברתית (אם היא בכלל קיימת לפי השקפתה) מבוססת על ערכים נטולי צורה, מעורפלים ושליליים, מנקודת מבטו של הפרט.
 - התדמיות החברתיות הנוצרות על ידי מוסדות חברתיים והתקשורת ההמונית, **למעשה הן אינן משרתות את האדם בחברה בה הוא חי.**
- הסטייה אינה מנוגדת לאופי האנושי, להיפך, היא נובעת מהרצון האישי למימוש עצמי. הרצון הזה מדוכא פעם אחרי פעם על ידי החברה.
- תדמיות אלו אינן חלק משמעותי מהפרט עצמו, אלא וקטורים⁶ נטולי חיים המשמשים ככוחות חסרי ממשות.
 - הממשות הקיומית האנושית היחידה, הינה המודעות הסובייקטיבית ותפיסת האדם את עצמו, כמקור הבסיסי והיחיד של הערכים.
 - רוב מעשי הגומלין בין בני האדם מונעים ובאים לכלל סיום מפאת פחד, בושה, גאווה ורהב.
 - בחברה הנשלטת על ידי רעיונות אקזיסטנציאליים, עשויה התנהגות המכונה סוטה להיחשב כנאותה.

לסיכום:

- אפשר לראות בסטייה ניתוק בין תפקידיו וציפיותיו של הפרט לבין תפקידיה וציפיותיה של הקבוצה.
- הסטייה עלולה לנבוע מהתנהגותו המכוונת של היחיד, או מתכונות מבניות מסוימות של הקבוצה, ושניהם, הן הפרט והן הקבוצה עלולים להיות סוטים.
- הפרט היחיד עלול לסטות מנורמות הקבוצה אליה הוא שייך, או מהמערכת הנורמטיבית של החברה בכללותה.
- הסטייה היא יחסית כלפי מערכת נורמות מסוימת.
- כדי שאדם יסווג כסוטה, עליו להתמיד בסטייה, באופן שאינו מקרי בלבד. מכאן שאדם סוטה יזוהה על פי תדירות פגיעתו בנורמות וחומרתה.
- הוקעתם החוקית והחברתית של העבריין המקצועי או של הסוטה המועד תהיה רשמית וברורה.
- חקר הסטייה החברתית כרוך בשילוב בין היבטים סוציולוגיים, משפטיים ופסיכולוגיים אודות התנהגותו החריגה של האדם.

⁶ וקטורים (פיזיקה/מתמטיקה) – אלמנטים בעלי כיוון ועוצמה. בהשאלה – כוחות שרירותיים בעלי כיוון משלהם שמשפיעים על האופן שבו נתפס האינדיווידואל אבל אינם חלק ממהותו של האינדיווידואל.